

RADIONICE KAO TERAPIJSKE INTERVENCIJE U RADU SA TRAUMATIZIRANOM DJECOM*

Zihnet Selimbašić

Esmina Avdibegović

Medicinski fakultet Univerziteta u Tuzli, BiH

Psihijatrijska klinika Kliničkog centra

Stručni članak

UDK 364.465(497.15)

Primljeno: listopad, 1997.

Autori u radu iznose primjenu radionica kao terapijskih intervencija u proučavanju traumatskog događaja kod djece. Stvaranjem atmosfere povjerenja i omogućavanjem komunikacije kroz lutkarske kreacije, scenski izraz, muziku i crtež te igru kod djece se dolazi do traumatskog događaja, omogućava se prorada i uči kako se nositi s traumom i posljedicama traumatskog iskustva. U radu je analizirano 112 djece prognanika školskog uzrasta s politraumatskim iskustvima iz OŠ "Podrinje" u Mihatovićima, a koja su bila uključena u dvije ili više radionica za intenzivnog dvomjesečnog tretmana.

1. UVOD

U prostorijama OŠ "Podrinje" prognaničkog naselja Mihatovići, općina Tuzla, u srpnju i kolovozu 1997. godine organizirane su ljetne radionice za učenike od 1. do 8. razreda koji do tad nisu bili obuhvaćeni psihosocijalnom pomoći. Radionice su organizirane u cilju što kvalitetnijeg načina strukturiranja slobodnog vremena djece prognanika u vrijeme ljetnih praznika. Sadržaj radionica je prilagođen kulturološkim obilježjima djece Podrinja, a organizirane su u vidu dramsko-lutkarskih, likovnih, ritmičko-muzičkih radionica, te učenja kroz igru (Ayalon, 1995., Hart i sur., 1992., Kačavenda, 1995., Pregrad, 1996., Viniccott, 1980.).

Radionice s likovnim izrazom kao sredstvom komunikacije i olakšavanja psihičke napetosti korištene su u cilju preventivnih, metodičko-pedagoških i terapijskih intervencija. U radu je korišten slobodni crtež i crtež na zadanu temu: Moj dom, Posljednji susret s ocem, Moje srce, Moj heroj, Kada sam se najviše uplašio, Kako vidim svoju budućnost, Priča u četiri slike: prije rata, tokom rata, poslije rata, i kako vidim svoju budućnost za deset godina. Kod slobodnog crteža djeci se dozvoljavalo da biraju temu i sami formuliraju naziv crteža, dok ih je kod zadane teme upućivao terapeut stimulirajući ih ka rješavanju likovnog problema. U radu s djecom prati se način upotrebe slobodnog prostora na papiru, boje, jačina pritiska olovkom, bojama i način oblikovanja zadane teme uz poticanje djece da crtež formuliraju i dodaju poruku ili pisani tekst (DeZan, 1994., Oaklander, 1995., Pražić, 1997.).

* Projekt je izveden u Psihološkom centru Tuzla 1997. godine, osnovanom od strane Norwegian People's Aid. Ovaj izvještaj napisan je u Centru za psihosocijalnu dokumentaciju i evaluaciju Tuzla, financiranom od strane UNICEF-a.

Dramsko-lutkarske radionice omogućavale su djeci da iskažu svoju maštovitost i kreativnost, steknu vještinu izrade lutaka, a u cilju ostvarenja kontakta s lutkom i procesa otvaranja u komunikaciji unutar grupe. Indirektan način komunikacije s djetetom omogućava bliski kontakt, ali uz distancu koja pruža djetetu osjećaj sigurnosti, čime je proces otvaranja u komunikaciji lakši i primjereniji. Od materijala djeca su koristila: drvo, plastiku, vunu, papir, platno, staklo, boje, flomastere, konce, škare i sl., a različitim tehnikama izrade oblikovala su likove uglavnom s obilježjima kraja iz kojeg dolaze, likovima s TV ekrana, bajki, odnosno po vlastitoj želji. Samostalnom izradom likova ostvarivala su kontakt s lutkom nakon čega je slijedilo postavljanje "u krug". Voditelj je uputama podsticao "lutku" na komunikaciju, a u daljem toku kroz strukturiranje rada produbljivala se pozitivnost u komunikaciji. Djeca su sama pravila scenario, pričala priče po vlastitoj zamisli sa određenim zapletom, konfliktom i razrješenjem konflikta. Voditelj je poticao diskusiju među likovima, povremeno sugerirao mogući drugačiji kraj priče, a u cilju sagledavanja situacije i iz drugog ugla (Đurović, Kačavenda i Marinković, 1995., Nikolić, 1983.).

Radionica "Učenje kroz igru" imala je za cilj da kroz igru u grupi djeca ovladaju socijalnim vještinama i nauče traženje socijalno prihvatljivih vještina rješavanja konflikta. Kroz iskustvene radionice svaki učesnik postaje sudionik vlastite promjene. U toj radionici primjenjivane su: igre upoznavanja (Uzajamno upoznavanje, Nacrtaj svoj svijet, Očekivanje, Igra imena), igre za bolju grupnu povezanost (Godišnja doba, Mali poklon svakome, Slaganje mozaika, Krug povjerenja), igre za poticanje aktivnosti (Pantomima, Pogodi šifru), igre socijalnog učenja (Sve ima barem dvije strane, Robna kuća, Piramida života, Moje srce), igre opuštanja i kretanja (Ukradena papuča, Napad i odbrana, Prenošenje smijeha, Bilo je tako smiješno, Pogodi pogriješi), projektivne igre, igre vježbe i koncentracije, igre za poticanje mašte, kreativnosti, stvaralačko rješenje problema, vođena fantazija, rad na tijelu kao i igre završetka rada (Zajednička pjesma, Poklon za rastanak) (Ajduković, 1995., Bunčić i sur., 1994., Richman, 1994.).

Muzičko-ritmičke radionice imale su za cilj da se muzikom probude dublji osjećajni rezonatori i pridonesu opuštanju, smirivanju, stimuliranju, emocionalnom praznjenju, te boljoj komunikativnosti i socijalizaciji. Putem muzičke aktivnosti sa djecom nastojalo se potaći i otkriti duboko ukorijenjeni smisao za ritam i muziku koji je važan, posebno za povučenu, nestabilnu i traumatiziranu djecu. U radionicama se djeci u grupama otvorenog tipa omogućavalo da slušaju muziku koju vole, razviju osjećaj za ritam, koordinaciju pokreta, da budu kreativna u plesnoj koreografiji. Plesna koreografija koju su djeca osmišljavala uz voditelje, sadržavala je elemente izvornih igara Podrinja, te kroz organiziranu improvizaciju djeci omogućilo da oslušnu, pronađu i izraze same sebe na način koji im odgovara i u skladu s njihovim osjećanjima. Za rad se koristio kazetofon, kazete, izvorni instrumenti (saz, šargija), harmonika, sintesajzer i video kazete (Kusić i Osmak, 1995.).

Djeca su sama birala i određivala svoj interes za određene aktivnost (radionice). Po završetku radionica predviđena je priredba i izložba radova u prostorijama OŠ "Podrinje", Mihatovići i Psihološkom centru u Tuzli.

Rad se odvijao kroz grupne aktivnost dva puta tjedno. Jedna radionica je trajala po 90 minuta i djeca su uključena u najmanje dvije radionice, tako da su ostajala na aktivnostima najmanje 3 sata. Formirano je 26 grupa s kojima je radilo 14 terapeuta. Rad se odvijao koterapijski, tj. sa svakom grupom su radila po dva terapeuta. U radu je sudjelovalo

valo 7 psihologa-pedagoga, 1 pedagog, 1 defektolog, 1 socijalni radnik, 1 nastavnik muzičkog odgoja, 1 nastavnik likovnog odgoja i 2 odgajatelja. Održano je 7 likovnih radionica, 7 radionica učenja kroz igru, 7 muzičko-ritmičkih radionica i 5 dramsko-lutkarskih radionica. Supervizijski rad terapeuta vršio je psihijatar.

2. CILJ

Cilj rada je primjena radionica kao terapijskih intervencija za vrijeme intenzivnog dvomjesečnog tretmana kod djece prognanika koja imaju politraumatska iskustva primjenom grupnih aktivnost u proradi traumatskih događaja.

3. METODA

Analizirano je 112 djece prognanika koja su smještene u prognaničkom naselju Mihotovići. Djeca su uzrasta od 7-15 godina (1. do 8. razred). Ispitivana su 1. srpnja 1997. godine i 1. rujna iste godine. Pri ispitivanju je korišteno više instrumenata i to:

1. Opšti upitnik za djecu (Selimbašić, Avdibegović, Tobudić 1997.)
2. Skala traumatskog događaja IES (Impact of Event Scale - Horowitz, Wilner, Alvarez; 1979.), (modificirano UNICEF)
3. Skala za samoprocjenjivanje - Birlson (SES) .

Ispitivanje je provedeno tehnikom strukturiranog intervjua, a intervju su obavili terapeuti koji su radili u ljetnim radionicama. U prvom ispitivanju sudjelovala su 134 ispitanika, a od toga je 112 sudjelovalo u oba ispitivanja. Ispitanici su poznavali nastavnike, ali nisu poznavali ostale ispitivače.

4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. SOCIODEMOGRAFSKI PODACI ISPITANIKA

Među ispitanicima školskog uzrasta od 7-15 godina, 61 (54.4%) muškog, a 51 (45.6%) je ženskog spola (Tablica 1.).

Tablica 1. Distribucija djece prema spolu

SPOL	N	%
Muški	61	54.4
Ženski	51	45.6
Ukupno	112	100.0

Djeca su prognanici urbanog i ruralnog porijekla iz sjeveroistočne Bosne s najvećom zastupljenošću iz Zvornika (34.9%), Srebrenice (24.1%), Vlasenice (18.7%) i Bratunca (15.2%).

4.2. NIVO TRAUMATIZACIJE

Kao traumatska iskustva nabrojena su: napuštanje i gubitak doma, boravak u zbjegu, zarobljavanje i boravak u logoru, ranjavanje, napuštanje škole, odvajanje od roditelja, granatiranje, boravak u skloništu ili podrumu, nedostatak vode i hrane, prisustvovanje ranjavanju i posmatranje ranjavanja, posmatranje ubijanja, zlostavljanja ili mučenja, zarobljavanje i nestanak članova porodice, pogibija članova porodice ili još neko osobno iskustvo. Broj traumatskih iskustava je od 2 do 12 (Tablica 2.).

Tablica 2. Distribucija prema broju traumatskih događaja

Broj traumatskih događaja	N	%
1	0	0.0
2	1	0.9
3	3	2.8
4	8	7.1
5	12	10.7
6	20	17.9
7	26	23.2
8	18	16.0
9	8	7.1
10	9	8.0
11	3	2.8
12	4	3.5
Ukupno	112	100.0

Mnoga djeca su izgubila članove porodice. Kompletnih porodica je 58 (52%), a nekompletnih 54 (48%). Najčešći gubitak u porodici je pogibija oca (19.6) (Tablica 3.). Velik je broj nestalih članova porodice, koji se dogodio nakon pada Srebrenice srpnja 1995. godine.

Tablica 3. Distribucija poginulih članova obitelji

Poginuli član	N	%
Otac	22	19.6
Majka	1	0.9
Brat	1	0.9
Sestra	1	0.9
Ukupno	25	22.3

Među nestalim osobama su najčešće rođaci (41.1%), otac (15.1%) i otac i rođaci (8.9%) (Tablica 4.).

Tablica 4. Distribucija nestalih članova obitelji, rođaka i prijatelja

Nestali član	N	%
Otac	17	15.1
Brat	2	1.8
Otac i rođaci	10	8.9
Rođaci	46	41.1
Prijatelji	2	1.8
Nitko nije nestao	35	31.3
Ukupno	112	100.0

Školovanje je prekinulo 48 djece na period od 1 mjeseca do 2 godine. Djeca su napustila dom i ranije mjesto boravka na period od 1.5 do 6 godina (prosječno prije 4.5 godina).

Djeca su promijenila okruženje u kojem su živjela i način dotadašnjeg života (Tablica 5.).

Tablica 5. Promjena načina života

Promjena	N	%
Nikako	1	0.9
Malo	17	15.1
Prilično	39	4.8
Potpuno	55	49.2
Ukupno	112	100.0

4.3. POSTTRAUMATSKE REAKCIJE

Primjenom Skale traumatskog događaja (IES) prije intervencije kod ispitivane grupe djece utvrđeno je da 39.4% imalo visok nivo traumatizacije, 40.1% srednji nivo traumatizacije, dok je kod 20.5% nivo traumatizacije bio nizak. Nakon intenzivnog dvomjesečnog tretmana radionicama utvrđeno je da je došlo do povećanja broja djece s niskim i srednjim nivoom traumatizacije, te značajnog pada broja djece sa visokom razinom traumatizacije (Tablica 6.).

Tablica 6. Distribucija djece prema nivou stresa

Nivo stresa	1. test		2. test	
	N	%	N	%
Nizak nivo 0-19	23	20.5	30	26.9
Srednji nivo 20-39	45	40.1	55	49.1
Visok nivo 40-75	44	39.4	27	25.0
Ukupno	112	100.0	112	100.0

Nakon rada s djecom utvrđeno je da se povećao broj djece sa simptomima nametanja, dok simptomi izbjegavanja koji su dominirali prije terapijske intervencije bili nešto manje izraženi nakon intervencije. Naime, s određenim brojem djece s visokim i srednje izraženim nivoom traumatizacije u ovom periodu započela je prorada traumatskih doživljaja, ali nije završena. Navedena grupa djece zahtijevala je dodatne psihoterapijske intervencije, što je utvrđeno primjenom Skale samoprocjene (Tablica 7.). Simptomi depresivnosti prije terapijske intervencije utvrđeni su kod 16.1% djece, dok su nakon tretmana utvrđeni kod 4.5% djece (Tablica 7.).

Tablica 7. Distribucija djece prema Skali samoprocjene - Birleson (SES)

Nivo simptoma	1. test		2. test	
	N	%	N	%
Normalna reakcija (0-10)	43	38.4	62	55.4
Rizična grupa (11-16)	51	45.5	45	40.1
Simptomi depresivnosti (više od 17)	18	16.1	5	4.5
Ukupno	112	100.0	112	100.0

4.4. EVALUACIJA RADA

Radionice su primijenjene na prognaničku skupinu djece nastanjenu u kolektivnom prognaničkom naselju. To je društveno dosta izolirana populacijska podgrupa s lošim socijalno-ekonomskim statusom i visokim nivoom traumatizacije koja u petogodišnjem ratnom i poslijeratnom periodu nije bila obuhvaćena ni jednim programom psihosocijalne podrške. Primjenjujući igru, muziku, crtanje i druge sadržaje terapijskih radionica razbijen je обруч izolacije, započet je proces povratka povjerenja u sebe i druge. Igra i druženje su ponovo našli svoje mjesto u dječjoj svakodnevnici. Anketiranjem djece o korisnosti radionica (Tablica 8.) utvrđeno je da je ostvaren jedan od ciljeva radionica - povratak djece dječjem svijetu, svijetu igre i druženja. Potrebu za druženjem, za aktivnostima i ubuduće djeca su iskazala u velikom broju (Tablica 9.), što predstavlja poruku i želju da budu prihvaćena i shvaćena. Anketa korisnosti radionica i lista želja i potreba u skladu je s rezultatima skale samoprocjene, čime su se radionice kao terapijske intervencije pokazale efikasnim u "otapanju" depresivne simptomatologije kod djece.

Analizom rezultata postignutih intenzivnim dvomjesečnim tretmanom radionicama utvrđeno je da su radionice u ovom vremenskom periodu efikasne za djecu s niskim i srednjim nivoom traumatizacije, dok su za djecu s visokim nivoom traumatizacije i djecu rizične grupe prema skali samoprocjene nedovoljne, ali mogu biti efikasne u kombinaciji s drugim terapijskim tehnikama (Marojević i Kocijan-Hercigonja, 1995.).

Tablica 8. Distribucija korisnosti ljetnih radionica kod djece (Što im je najviše koristilo?)

	Broj dječjih odgovora
Igra	70
Gluma	24
Crtanje	85
Pjesma i muzika	27
Ritmika	37
Izrada lutkica i šivanje	12
Razgovor i pričanje priče	11
Druženje	62
Da su nešto naučili	44
Zato što su nešto naučili	34

Tablica 9. Distribucija dječjih potreba nakon radionica

Lista potreba i želja	Broj dječjih odgovora
Da se radionice nastave	132
Da se i dalje druže	66
Da se uvedu i druge radionice	10
Da se napravi zajednička izložba	5
Da se organizira priredba	4
Da se ode na izlet	3
Da odu na more	10
Da bude takmičenje između radionica	1
Da radionice traju cijeli dan	4
Da se radionice uvedu poslije školske nastave	4

5. ZAKLJUČAK

Radionice kao terapijske intervencije korištene su u cilju preventivnih, metodičko-pedagoških i terapijskih intervencija kod djece sa politraumatskim iskustvima i još uvijek nesigurnim mjestom življenja. Pokazale su se korisnim u procesu razrade traumatskih događaja, procesu povratka povjerenja i stjecanja sigurnosti, te kao korisne metode u strukturiranju slobodnog vremena školske djece kada to ona i njihovi roditelji zbog niza socijalno-ekonomskih ratom uvjetovanih okolnosti nisu u mogućnosti. Različiti sadržaji radionica omogućili su djeci da se iskažu, potvrde i iskažu duboko potisnute kreativne sposobnosti.

LITERATURA:

1. Ajduković, M. (1995) Planiranje i oblici grupnog rada u uvjetima kolektivnog i izbjegličkog smještaja; U: **Programi psihosocijalne pomoći prognanoj i izbjegloj djeci**. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć. 83-99.
2. Ayalon, O. (1995) **Spasimo djecu**. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bunčić, K., Ivković, Đ., Janković, J., i Penava, A. (1994) **Igrom do sebe**. Zagreb: Alinea.
4. De Zan, D. (1994) **Slika i crtež u psihoterapiji djece**. Zagreb: Hrvatski Pedagoški Zbor.
5. Đurović, M., Kačavenda, M., Marinković, Z. (1995) Radionice za izradu lutaka; U: **Programi psihosocijalne pomoći prognanoj i izbjegloj djeci**. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć. 134-137.
6. Hart, R., Mather, L P., Slack, F. J., Powel, A. M. (1992) **Therapeutic Play Activities for Hospitalized Children**. Sent Luis: Mosby Year Book.

7. Kačavenda, M. (1995) Uloga slobodnog vremena u normalizaciji dječijeg života u progonstvu i izbjeglištvu; U: **Programi psihosocijalne pomoći prognanoj i izbjegloj djeci**. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć. 117-120.
8. Kusić, D., Osmak, D. (1995) Plesna radionica; U: **Programi psihosocijalne pomoći prognanoj i izbjegloj djeci**. Društvo za psihološku pomoć, Zagreb. 126-128.
9. Marojević, S., Kocijan-Hercigonja, D. (1995) Grupna psihoterapija djece i adolescenata; U: Arcel, T.L., Folnegović-Šmalc, V., Kozarić-Kovačić, D., Marušić, A. (ur): **Psihosocijalna pomoć žrtvama rata: žene izbjeglice i njihove obitelji**. Kopenhagen (i.e.Zagreb): IRTC.
10. Nikolić, S. (1983) **Scenska ekspresija i psihoanaliza**: Zagreb. Naprijed.
11. Oaklander, V. (1995) **Put do dječjeg srca**. Zagreb: Školska knjiga.
12. Pražić, B. (1987) **Crtež i slika u psihijatriji**. Zagreb: Naprijed.
13. Pregrad, J. (1996) Tretman stresa; U: Pregrad, J. (ur): **Stres, trauma, oporavak**. Društvo za psihološku pomoć, Zagreb. 107-147.
14. Richman, N. (1994) **Komuniciranje s djecom**. Save the children-Dobrobit, Zagreb.
15. Viniccott, D. W. (1980) **Dijete, obitelj i vanjski svijet**. Zagreb: Naprijed.

Summary

WORKSHOPS AS THERAPEUTIC INTERVENTIONS IN THE WORK WITH TRAUMATISED CHILDREN

Zihnet Selimbašić
Esmina Avdibegović

In this paper authors present the application of therapeutic interventions aimed to alleviate trauma experience among children. The creation of an atmosphere of trust and making possible the communication trough a puppet's creations stage effect, music, drawing and play activities, it is possible to come to a traumatic experience among children, to work trough trauma and learn how to cope with trauma experience and its consequences. Experinces of 112 school age refugee children from school age from primary school "Podrinje" in Mihatovići, who suffer from polytraumatic experiences, involved in two or more workshops during the intensive two-months treatment, have been analysed in this paper.